

נעשתה גם בדיקה רדיואקטיבית של חומר מאחד הקברות של יריחו שנחפרו על-ידי גב' קניון, השייכים לשלב הכלקולייתי המאוחר או לשלב הראשון של תקופת הברונזה הקדומה א' — שלב שהוא, לפי דעה כללית, מאוחר לתרבות הע'סולית. זמנו של חומר זה נקבע: 3260 ± 110 לפסה"נ⁷. גם תאריך זה תואם את מסקנות הכרונולוגיה היחסית. כבר נקבעו אפוא שני תאריכים מוחלטים חשובים מארץ-ישראל, המאמתים את השקפת הכרונולוגיה היחסית; ונראה שנוכל לקבוע באופן זמני בלוח הכרונולוגיה המוחלטת של ארץ-ישראל את תאריכי שתי התקופות הסמוכות, שייתכן שהן חופפות במקצת זו את זו.

תרבות באר-שבע (ע'סול IV או מאוחר במקצת) 3325 ± 150
כלקוליטיקון מאוחר (EB IA) 3260 ± 110

שני קברים מירושלים מתקופת מלכי יהודה

מאת

רות עמירן

שני הקברים אשר ממצאיהם מתפרסמים בזאת נתגלו לפני שנים רבות בירושלים. שניהם באזור התחתון של רחוב ממילא.

קבר I נתגלה בשנת 1935 בעקבות הפירת יסודות לבניין של קוואס ונחפר על-ידי מפקח העתיקות של ירושלים בימים ההם, מר סלים חוסייני. הכלים נמצאים במוזיאון רוקפלר (מספריהם: 38.1968—38.1952)¹.

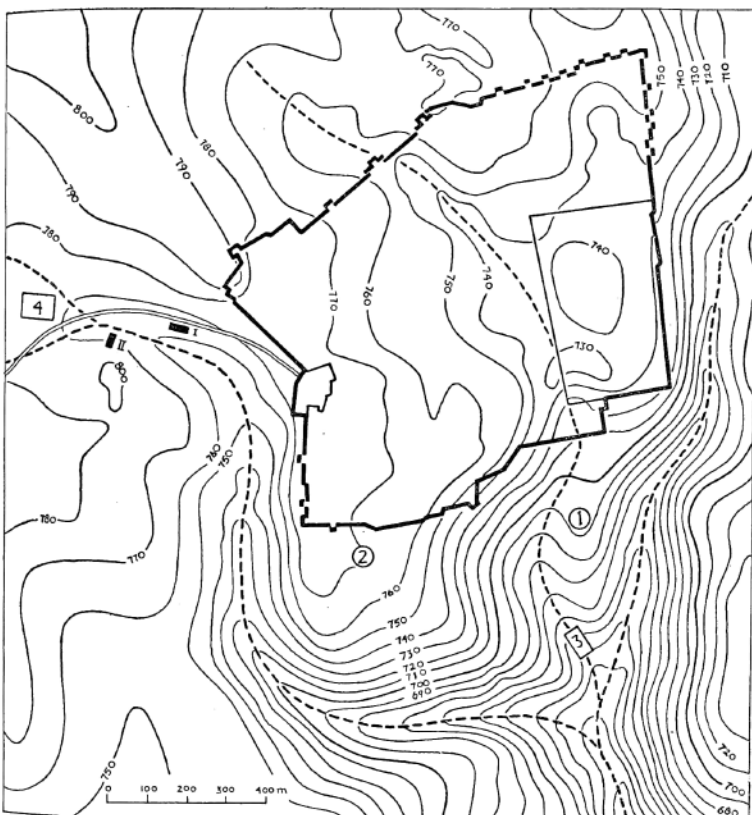
גם קבר II נתגלה באקראי במסיבות דומות, בעקבות הפירת יסודות בשנת 1927 ליד בניין חברת החשמל באותו אזור. שלושת החפצים המובאים כאן נשמרו בידי מר ברייטס מירושלים ונמסרו בשנת 1952 לבית-הנכות של מחלקת העתיקות (מספריהם 52.97—52.99)².

ארצות-הברית בוואשינגטון. בהזמנות זו הנני רוצה להודות לפרופ' ליבי ולד"ר רובין שהסכימו באדיבותם לערוך את הבדיקות ולפרופ' ר. ברידווד, פרופ' פ. דלוגו וד"ר ע. בן-דור אשר טרחו כדי שבדיקות אלו יוצאו לפועל.

(7) עיין P. E. K. M. Kenyon, 1954, עמ' 67.

(1) אני חייבת תודה למר ר. ו. המילטון, מי שהיה מנהל מחלקת העתיקות בסוף תקופת המאנדאט, על שבשנת 1948 נתן לי את הרשות לפרסם את החומר הזה ועל התצלומים המצורפים.
(2) אני מודה למר ש. ייבין, מנהל אגף העתיקות, על הרשות לפרסם חפצים אלה ועל התצלומים, מעשה ידי הגב' ביברקראוט.

המפה (ציור 1) מראה את מקומם של שני הקברות במדרונות אשר בראש גיא בן-הנום. בית קוואס משמש היום בניין מדעיהטבע של האוניברסיטה⁽³⁾. על יסוד השוואה עם דוגמות רבות של קברים מתקופה זו בארץ יהודה, נוכל להניח במידה רבה של ודאות כי שני הקברים שלפנינו אינם כיום במצבם השלם המקורי. לדאבוננו, לקויה ידיעתנו עליהם בחסרון נוסף: אין בידינו שום פרטים על צורת הקברים. אולם על יסוד השוואה נוכל לשער ולומר כי היו אלו מערות חצובות בסלע הרך מתחת לשכבה הקשה העליונה; עיבודן גס, והמאפיין אותן ביותר הן האצטבות הגבוהות שמסביב לאולם המערה, כדוגמת המערה מס' 2 מבית-שמש, שצילומה מבהיר את התכנית הזאת⁽⁴⁾.

ציור 1

(3) אני מודה למר י. ל. רחמני, מפקח העתיקות בירושלים, על האינפורמציה הזאת.

(4) APEF, D. Mackenzie, Excavations at Ain Shems (Beth Shemesh)

משני טעמים ראויים הכלים והצלמית של שתי הקבוצות הקטנות האלו לדיון מיוחד: (א) מפאת מיעוטן של הידיעות הקיראמיות מירושלים מתקופת המלכים; (ב) כיוון שכל תגלית מתקופה זו בירושלים עלולה להוסיף את משקלה לכאן או לכאן להכרעה בוויכוח החשוב, המתנהל מאז החל מחקר ירושלים, בשאלת המרכזיות בטופוגרפיה-ארכיאולוגית של העיר: שאלת התפשטותה של העיר בימי המלכים.

(א) הקיראמיקה. מכל החפירות והחקירות שנערכו בתחומי ירושלים הקדומה בשנות 1865–1927 מופיעה בפרסומים השונים רק כמות קטנה מאוד של הממצא הקיראמי שנחפר⁽⁵⁾. לדוגמה נביא רק דו"חות אחדים על החשובים במפעלי החפירות שנערכו בירושלים: (1) ארבעה לוחות בלבד משקפים את כל ממצאי הקיראמיקה, הזכוכית והאבן מכל התקופות יחד מחפירותיהם וחקירותיהם הרבות והממושכות של וילסון, וורן, קונדר ואחרים בשנות 1865–1882⁽⁶⁾. וזה למרות עדותם הברורה שנמצאו כמויות גדולות של קיראמיקה בחפירות השונות שהתנהלו עלידי ה-PEF⁽⁷⁾!;

(2) בסוף המאה חפרו בליס ודיקי את החומה המקיפה את הגבעה המערבית והדו"ח שלהם מכיל רק ארבעה לוחות ציורי כלי-חרס ומכשירים שונים המשתייכים לכל התקופות, החל בישראלית וכלה בבזאטית⁽⁸⁾. אף-על-פי שגם כאן מעיד הדו"ח כי "מירוק אבניים נמצא על גבי שברי חרס רבים"⁽⁹⁾; (3) שני הדו"חות של ר. וייל על חפירותיו בשלוחת העופל דלים ביותר בתצוגת הממצאים. מחצית לוח XIII מייצג את ממצאי הקיראמיקה ושאר החפצים של הקברות מתקופת המלכים שגילה על המדרון המזרחי של העופל, קברות 5 ו-7 (הוא חשבם לקברות כנעניים)⁽¹⁰⁾. קשה לומר כי הדו"חות של מקאליסטר-דונקאן וקרופוט-פיצ'ג'ראלד על חפירותיהם בשלוחת העופל בשנות העשרים למאה הנוכחית הועילו לתיקון חסרון זה של קודמיהם והעשירו את ידיעותינו על הקיראמיקה של ירושלים במידה מספקת: מספר קטן של כלי-חרס וצלמיות מייצג את יכולי הקיראמיקה של כל אחת משתי החפירות החשובות האלו¹¹!

(5) זוהי, כנראה, הסיבה לכך, שאפילו כלי-חרס אחד אינו מובא ב"ספר ירושלים" (כרך א, תשט"ז) להדגים את ממצאי הקיראמיקה בירושלים בימי מלכי יהודה.

Ch. Warren and C. R. Conder, SWP: Jerusalem 1884, Portfolio (6)

לוחות 44–47,

(7) שם, עמ' 533.

F. J. Bliss, and A. C. Dickie, Excavations at Jerusalem, 1894– (8)

1897, לונדון 1898, לוחות XXV–XXVIII, ועמ' 262.

(9) שם, עמ' 265.

R. Weill, La Cité de David (10) לוח XIII ועמ' 133.

R. A. S. Macalister and J. G. Duncan, Exc. on the Hill of Ophel (11)

ירושלים 1923–1925, עמ' 177 ואילך, ולוחות XVII ואילך; J. M. Crowfoot and G.

M. FitzGerald, Exc. in the Tyropoeon Valley, ירושלים 1927, עמ' 66 ואילך.

מבחינה כמותית בלבד יש בה אפוא, בקבוצת הכלים הגדולה, משום תוספת לידיעות על הקיראמיקה של ירושלים.

בכללותה מהווה קבוצה קטנה זו אספקלריה נאה למחזור הכלים שנוהגים היו בממלכת יהודה בשתי המאות האחרונות לקיומה, ועוד נשוב ונדון בתאריכם. משני הקברים הגיעו לידינו רק סוגים שונים של פכים ופכיות למיניהם, אף לא קערה אחת, ורק שבר אחד של קנקן. הקבוצה מכילה שישה טיפוסים של פכים, שלושה טיפוסים של פכיות, שבר קנקן, צלמית ושבר בקבוק אחד אשר, כפי שנראה להלן, שייכות לקבוצה זו מוטלת בספק. רובם של הטיפוסים האלה רגילים מאוד ואפייניים ביותר, ומיעוטם נדירים יותר אך גם הם אפייניים לתקופה. חומר משווה קרוב ביותר, הן במחזור הכללי של הרכב הטיפוסים והן לכל טיפוס וטיפוס, נוכל למצוא בחפירות השונות שביהודה: בית-שמש, לכיש, תל בית מירסים, תל א-נצבה, ומקומות אחרים. נסקור את הטיפוסים בזה אחר זה:

טיפוסי הפכים: טיפוס א — מס' 1—2: פך-המים או הלגין המאפיין את התקופה. שתי הדוגמות האלו יפות ביותר ומקבילות להן מצויות בכל אחת מן החפירות שהוזכרו, למשל בלכיש ובבית-שמש¹². טיפוס ב — מס' 3: פך מוארך, נשמר רק בחציו התחתון, איננו מן השכיחים ביותר. זהו פך אשר צווארו המרוכס והידיית הנמשכת מן הרכס, וכן זיווי הכתף וגטיית הגוף ואף צורת הבסיס מקשרים אותו אל משפחת הלגין הנ"ל. מעניין שכל הדוגמות הידועות של הטיפוס הזה באות מחפירות ביהודה: תל א-נצבה¹³, לכיש¹⁴ ומציאה מקרית בתל ג'רן שבעין-גדי (ר' לוח ב'; — בית-הנכות מס' 55.1)¹⁵. טיפוס ג — מס' 4—5, 21: פכים פחוטי גוף ורחבי צוואר, מחופים אדום, הם מן הרגילים ביותר בתרבות יהודה. טיפוס ד — מס' 6—7: דומים לקודמים אך גבוהי צוואר, מחופים אדום, אף הם שכיחים מאוד. טיפוס ה — מס' 8—9: טיפוס הדומה בתכונות אחדות לשני קודמיו, אבל לא מן הרגילים. קרבת המשפחה מתבטאת בבסיס המעוגל במקצת, הצוואר העולה ומתרחב, הידית, צורתה וחבירותה. אולם צורת הגוף והרוחב של הבסיס אינם, כאמור, מן הרגילים. טיפוס ו — מס' 20: דומה לטיפוס ד בעיקרו אך מקושט בחריצים באזור הידית. קישוט זה מצוי למדי על כלים מטיפוסים שונים ביהודה¹⁶.

טיפוסי הפכיות: טיפוס א — מס' 10: פכית דלייה מהשכיחות ביותר בתקופה, הרכס הקל שבבסיס הצוואר מצוי בפכיות מן השלב המאוחר של התקופה¹⁷.

(12) Lachish, ג, לוח 87 מס' 276; מקנזי, כנ"ל בהערה 4, XLVII, מס' 12-13.

(13) Tell en Nasbeh, ב, לוח 38, מס' 675.

(14) לכיש, ג, לוח 87, מס' 277, 278.

(15) מר צבי קרניאל מצא אותה בתל ג'רן, היא עין גדי מתקופת הברזל, ומסרה לבית

הנכות. אני מודה למנהל אגף העתיקות על הרשות לפרסמה כאן.

(16) ראה למשל, לכיש ג, לוח 93, מס' 455.

(17) ראה, למשל, אולברייט, תל בית מירסים, א, לוח 68, מס' 35, ואחרים.

טיפוס ב — מס' 11: פכית בעלת צוואר דק וקצר, גוף אגסי רחב מאוד למטה, אינה מן הרגילות ביותר. דוגמתה בקבר 8 בבית-שמש¹⁸. טיפוס ג — מס' 12—15: ארבע דוגמות של הפכית הקטנה הרגילה ביותר. כל ארבע הדוגמות שייכות לצורה המאוחרת של טיפוס זה. שבר הקנקן מס' 16 הוא מסוג הקנקנים בעלי שתי ידיים ושפת פערור מוגבהת¹⁹. הצלמית מס' 19, שראשה חסר, משתייכת לסוג "צלמיות עמוד" (Pillar figurine), או בכינוי: *dea nutrix*. שכחותה בשכבות מן התקופה הישראלית ב בירושלים ובערי יהודה היא מן הדברים הידועים. מעניין לציין שכדוג' מתה נמצאו רבות בחפירות השונות בירושלים, ואף הופיעו בפרסומים²⁰. לגבי טיפוס זה נראה לי, שניתוח החומר הרב שבידינו כיום מתיר להבחין בו טיפוס מיוחד לארץ יהודה, ובוחיכוח שבין אולברייט למאי בנוגע לדוגמות אחדות ממגידו הצדק, ככל הנראה, עם מאי²¹. הדוגמות ממגידו מראות אמנם באופן כללי דמיון-מה לטיפוס יהודאי מובהק זה, אבל בעיקרן הן שונות ממנו. שבר הבקבוק מס' 17, שהגיע למוזיאון רוקפלר ביחד עם קבוצת קבר I, נראה דומה יותר לבקבוקים מן התקופה ההלניסטית המוקדמת מאשר לאיזו צורה שהיא מהתקופה הישראלית. ידועים מקרים רבים של שימוש מאוחר במערות-קברים מוקדמות, ויש להניח שגם כאן לפנינו מקרה כזה, ושעלינו להוציא כלי זה מן הקבוצה הנדונה. בסיכומו של דבר מעידים כל הטיפוסים שתאריכו של ממצא זה מתאים ביותר לתאריכם של הקברים 2—8 בבית-שמש, כלומר: המאות ה'—הז' לפסה"נ, והמאוחרים שבטיפוסים, כגון מס' 3 ומס' 11, מטים לסברה שזמנם הוא המאה הז', ימי מלכי יהודה האחרונים.

(ב) שאלת זיקתם של שני הקברים האלה לבעית-היסוד בטופוגרפיה של ירושלים מעבירה את הדיון מתחום שכולו ודאי (הקיראמיקה) לתחום שרב בו הספק והבלתי-נודע; אך אין להימנע ממנו כי, כאמור, כל ממצא ארכיאולוגי מתקופת המלכים באזור ירושלים וגבעותיה הסמוכות²² חייב לעבור את מבחן זיקתו לבעיה

(18) ראה מקנוי, כנ"ל והערה 4, לוח LVII, מס' 20.

(19) השווה, למשל, אולברייט, תל בית מירסים, א, לוח 53, מס' 2.

(20) מקאליסטר-דונקאן, בספרם המובא בהערה 11 לעיל, עמ' 184, ציורים 194, 197—

198. קרופוט-פיצ'ג'יראלד, בספרם המובא שם, לוח XI; בליס-דיקי, בספרם המובא בהערה 8

לעיל, לוח XXVII, מס' 49—50.

H. G. May and R. M. Engberg, Material Remains of the Megiddo (21

Cult, 1935, עמ' 81; אולברייט, תל בית מירסים, ג, עמ' 69—70.

(22) שני הקברים מן התקופה הכנענית המאוחרת, שאחד מהם נתגלה בשכונת שערי-

חסד והשני בחצר ארמון הנציב הבריטי לשעבר, אין להם זיקה ישירה לתולדות העיר ירושלים מפאת מרחקיהם הגדולים מאזור ירושלים ומגבעותיה הסמוכות. לעומת זאת, הקבר מאותה תקופה שנתגלה זה מקרוב על הר הזיתים, קשור קשר הדוק בתולדות ירושלים, כיוון שהוא קרוב ביותר

לשלוחת העופל. עיין: P. Lemaire, Une tombe du recent bronze au Mont

des Oliviers, Liber Anuus, ה, 1954/5, עמ' 261 ואילך.

זו. השאלה שנדונה ונדושה זה שני יובלות שנים היא, אם הכללתה של הגבעה המערבית בתוך תחום ירושלים נעשתה בימי המלכים או רק בימי החשמונאים. בהתאם לידיעותינו על מקומותיהם של בתי הקברות בתקופה הישראלית, הרי שני הקברים האלה שנחצבו במדרונות של גיא בן-הנום, מחוץ לגבעה המערבית, מחייבים יישוב לא יותר רחוק מאשר על הגבעה המערבית. הנחה זו נכונה למרות שאין זה בית קברות שלם אלא שני קברים בלבד. תושבי הגבעה המזרחית (העופל) קברו את מתייהם או בתוך תחום העיר או על המדרונות של נחל קדרון המקיף את הגבעה המזרחית ממזרחה ומדרום לה⁽²³⁾.

אחרי הניתוח המדויק והמסכם של כל הבעיה שנעשה לאחרונה על-ידי סימונס⁽²⁴⁾, למותר לחזור כאן, ואפילו בקצרה, על כל נימוקיהם של ה"מרחיבים" ואלה של ה"ממעיטים"⁽²⁵⁾ בשטחה של ירושלים. אולם, מפאת קרבתו של אזור ממילא התחתון ל"מגדל דוד", ראוי לעיין מחדש במסקנות של ג'ונס מחפירותיו ב"מגדל דוד"⁽²⁶⁾. סימונס מדגיש, כי ההודעות של ג'ונס על זיקתן של תוצאות חפירות לבניה זו הן מנוגדות. מצד אחד (בעמ' 121), הוא קובע כי "ההוכחות בלתי מספיקות", ומצד שני, בעמודים הבאים, הוא קובע כי החומה הקדומה וכל הכרוך בה היא חשמונאית. נראה לי, כי הסתירה אינה במסקנות שהסיק ג'ונס, אלא בעצם האינטר-פרטאציה של החתך שעשה לרגלי החומה:

(1) עיון מדוקדק בחתך (ציור 5 בעמ' 127, ובעיקר עמ' 129) מעורר את המחשבה שיש חוסר עקיבות בהגדרתו של ג'ונס את הרבדים השונים שמצא בחשפו את החומה הקדומה. מצד אחד, אם רבדים b, c מאוחרים לבניית החומה, כפי שהוא קובע על-פי יחסם של הרבדים לנדבכי החומה, הרי לא יוכל רובד a להיות אלא בן-זמנה. ומצד שני, אם רובד a קודם לחומה, הרי רבדים b, c חייבים להיות בני זמנה. קשה לתאר שאף רובד אחד אינו בן-זמנה! ג'ונס עצמו טוען (עמ' 131), כי חומה כזאת בארצות המזרח לא יכלה לעמוד זמן רב ללא הצטברות של עפר מילוי. (2) כמו כן קשה להבין, איזה פירוש סטראטיגרפי-ארכיאולוגי יש לתת, לפי השקפתו של ג'ונס, ל"כיס בסלע" (rock pocket) הזה. או, יותר נכון: באיזה מצב צריך להיות ממצא החרסים על שכבת הסלע שעליה מושתתת החומה, כדי שיהיה להם ערך תאריכי-שכבתי?

(3) ג'ונס מעיד בעצמו (עמ' 130), בתארו את טיפוסי החרסים שמצא (שם, ציור 6 המכיל את הצורות האפייניות ביותר למחצית השנייה של תקופת הברזל II), שהטיפוסים המחופים אדום וממורקים נמשכו גם ברובד b ולמעלה ממנו.

(23) ראה הערה 10 לעיל.

(24) J. Simons, Jerusalem in the Old Testament, לידן 1952, עמ' 226–281.

(25) M. Avi-Yonah, The Walls of Nehemiah — ראה לאחרונה:

IEJ, A Minimalist View, ד, 1954, עמ' 239–248.

(26) QDAP, C. N. Johns, The Citadel, Jerusalem, יד, 1950, עמ' 121–190.

- (4) לפי נתוני החתך של ג'ונס לא בלתי־אפשרי, אפוא, הפירוש שרובד a אינו רק "כיסים בסלע", אלא שכבת חרסים המעידה על זמן קיומה של החומה.
- (5) גם ה"ממעטים" בשטחה של ירושלים רואים בתוצאות החפירות ב"מגדל דוד" הוכחה, כי יישוב פרזות התקיים, מכל־מקום, על הגבעה המערבית בימי המלכים²⁷. דומה, כי תהיה זו תמונה בלתי־טבעית אם נתאר לעצמנו את הגבעה המערבית מיושבת עד אזור "מגדל דוד" היושב על ראש המדרון, ועד אזור בית־הספר על־שם בישוף גובאט (שגם בו, כזכור, נתגלו ממצאים דומים על שכבת הסלע) — וכל היישוב הזה עד הפאה המערבית של הגבעה, יושב פרזות!
- את הדיון הזה ניתן לסכם בשני משפטים: (א) יש זיקה בין שני הקברות מימי המלכים האחרונים שנמצאו ברחוב ממילא לבין בעית היישוב על הגבעה המערבית; (ב) התוצאות של החפירות ב"מגדל דוד" מסייעות יותר להשקפת ה"מרחיבים" מאשר להשקפתם של ה"ממעטים" בשטחה של ירושלים בימי מלכי יהודה.

כרוניקה בבלית חדשה על מסעות נבוכדראצר ליהודה*

מאת

א. מלמט

הרבע האחרון של המאה ה' לפסה"נ הוא אחת התקופות הגורליות ביותר בתולדות המזרח הקדמון. האימפריה האשורית האדירה נתמוטטה ונעלמה מן הזירה ההיסטורית ומאבקי־איתנים על ירושתה פרץ בין בבל ומצרים. גם בתולדות עמנו זוהי אחת התקופות המכריעות, ראשיתה גאון וגאות ואחריתה שואה ושפל. עם שקיעתה של אשור אמנם נפתחה לפני ממלכת יהודה הדרך לריבונוּת מדינית ולחידוש גדולתה, ושעת־הכושר נוצלה על־ידי המלך יאשיהו; אולם, מצד אחר, ארבה לה סכנה חמורה להיגרר לתוך המערבולת של המדיניות הבינלאומית החדשה, ובסופו של דבר נפלה קרבן לסבך היחסים שבין בבל ומצרים.

יש אפוא עניין מיוחד בכל תגלית חדשה המגלה טפח מן העלילה שהתחוללה בפרק־זמן סוער זה, ומה גם אם תגלית זו היא כרוניקה הסוקרת בשיטתיות את

(27) ראה הסיכום האחרון של ההשקפה הזאת בביקרתו של קרופוט על ספרו של סימונס:

PEQ, J. W. Crowfoot, 1953, עמ' 144—152.

(*) כדי להקל על הקורא הוספנו בסוף המאמר טבלה כרונולוגית משווה המציגה בצורה, גראפית את עיקרי הרעיונות שהובעו במאמר זה. לבציות הכרונולוגיה של התקופה הנידונה כאן השווה את המחקר הסכם של E. R. Thiele, The Mysterious Numbers of the Hebrew Kings, 1951, עמ' 153 ואילך. ועיין ח. תדמור, בעיות בכרונולוגיה המקראית חשט"ו, עמ' 47 ואילך.